

Richard Lorenz:

A szovjethatalom gazdaságpolitikai lehetőségei a Breszti béke után (1)

1918 februárjában az orosz forradalom vereséget szenvedett. A német és osztrák csapatok a szovjethatalom létét fenyegették. A bolsevikok annak érdekében, hogy a forradalom bukását elkerüljék, aláírták a Breszt-Litovszki békét. Mindannyian egyetértettek abban, hogy a Breszti békeszerződés új fejezetet nyit az orosz forradalom történetében. Továbbra is heves vita folyt arról, hogy a külpolitikai kapitulációnak milyen hatásai lehetnek a balpolitikára. Miközben a bolsevikok ernyik része a békeszerződésben a forradalom fennmaradásának egyetlen lehetőségét látta, a másik rész attól tartott, hogy a nemzetközi pozíciók ezzel összefüggő feladása az országhatáron belül is veszélyezteti a szocialista célok megvalósítását.

A szovjethatalom belpolitikai perspektívái körül kialakult vita először az ipar újjáépítése kapcsán élénkült föl. Vajon közvetlenül a kapitalizmus romjain kell a szocializmus létrehozását megkísérelni? Vagy egyelőre régi, tőkés alapjain kellene az ipart újjáépíteni? Egyáltalán milyen módszerrel lehet egy döntően paraszti kistermelésen alapuló országban a termelési eszközöket társadalmassítani? Ezek a kérdések foglalkoztatták 1918 tavaszán az egész pártot – a legfelsőbb vezetéstől le egészen az alapszervezetekig.

Szovjet-Oroszország gazdasági helyzete 1918 tavaszán

A fő probléma, amely a Breszti béke aláírása (1918. március 3.) után jelentkezett, az ország gazdasági szétzilálódása volt. A háború, a forradalom és az annexiós béke következményeként az orosz népgazdaság a teljes összeomlás szélére került. A leromlás olyan mértékű volt, hogy – s ezt a vezetés is elismerte – maga a szovjethatalom került veszélybe. Már a világháború erősen megingatta az egész gazdaságot. Legkésőbb 1917 nyarától – különösen a nagyipar és a szállítás terén – érezhette teljesítményesés következett be. A háborúból való kilépés miatt Oroszország elvesztette a nyugati hatalmak gazdasági támogatását, így a nyersanyagok és az ipari termékek beáramlása az országba megszűnt. Az ipar demobilizálása kaotikus formákat öltött. Mivel a békés termelésre való azonnali áttérés technikai és pénzügyi feltételei egyaránt hiányoztak, a leszerelt üzemeket átmenetileg bezárták. A városokban uralkodó elviselhetetlen életkörülmények hatására munkások százezrei költöztek le vidékre. 1917/18 telén csak Pétervár egymillió, Moszkva félmillió lakosát veszítette el így.(2)

A hatalom megszerzésének és megtartásának a

hónapjaiban a bolsevikok támogatták az ipari centrumok radikális proletariátusát a gyártulajdonosokkal szemben vívott harcukban, és ezzel szabályos offenzívát indítottak a tőke ellen. Ennek során bár sikerült megtörni a vállalkozók hatalmát, nem sikerült a termelést újjászervezni és szabályozni. A munkásszervezetek, elsősorban az ipar fölötti hatalmat gyakorló üzemi bizottságok nem voltak abban a helyzetben, hogy egy működőképes, az egész országot átfogó gazdasági irányító apparátust hozzanak létre. Miközben a régi tulajdonosok és igazgatók ellenállása és lemondásaik arra kényszerítették a bizottságokat, hogy az üzemben belüli problémákra koncentráljanak, az összegazdasági megfontolásokra nem maradt idejük. Már a legelső időkben megjegyzi egy bolsevik kritikus: „Az üzemi bizottság sok vonatkozásban utódja a tőkés vállalkozónak. Minden az iparban kialakult viszonyt az illető gyár vagy cég szemszögéből néz. Legfontosabb feladatát abban látja, hogy a gyár és a cég munkásai számára lehetőséget teremtsen a nehéz idők átvészelésére.”(3) A magánvállalkozó helyébe ilymódon a kollektív vállalkozó lépett, a tőkés konkurencia helyébe pedig a termelők társulásainak a konkurenciája. Mivel a munkások az üzemben belüli konfliktusok során a régi hierarchikus viszonyokat anélkül törték szét, hogy új szervezeti formákat alakítottak volna ki helyettük, a piac anarchiájával többnyire még az üzemben belüli anarchia is párosult. Az üzemi bizottságok uralma úgy, ahogyan az az iparban 1917/18 őszén és telén kialakult, a forradalom gazdasági bázisának a szétzúzásával fenyegetett.(4)

A szovjethatalom először megpróbálta az üzemi bizottságok destruktív elhajlásait saját ellenőrzése alá vonni. A munkásellenőrzés kötelező bevezetéséről szóló dekrétummal (1917. november 14.) egyfajta kettős hatalmat igyekeztek kialakítani a tőkés vállalatvezetés és a kollektíva részvételével, ahol az üzletmenet fölötti ellenőrzési jogosítványt teljes egészében választott bizottságok kapták meg. (5) De ahogy a munkások többnyire nem elégedtek meg a pusztán ellenőrzéssel, hanem beleszóltak az üzemi folyamatokba, úgy a vállalkozók sem voltak hajlandók alávetni magukat a dolgozók diktatúrájának. A dekrétumban célul kitűzött munkásellenőrzés saját belső logikájának megfelelően a gyakorlatban erősen tendált a munkásigazgatás felé. Az eredmény az ország egészén, de legfőképpen a központoktól távol eső területeken végigsöprő, spontán „nacionalizálási” hullám volt.

A kormányzat, amely semmilyen előre kidolgozott átmeneti programmal sem rendelkezett, egyrészt a forradalmi ipari proletariátusra támaszkodott – Lenin

például újra és újra önálló akciókra buzdította a munkásukat –, másrésről ezzel egyidejűleg a magántőkés csoportokkal való megegyezést is kereste. Visszariadt az egész iparágakat érintő szisztematikus nacionalizálástól – ezt az OSZD(b)MP VI. Kongresszusán (1917. augusztus 8-16.) elfogadott gazdasági programban proklamálta (6) – és kisajátítást csak bizonyos esetekben vagy büntetőintézkedésként rendelt el. A nacionalizálás legfontosabb dekrétuma (1917. december 14.) a bankokra vonatkozott, valamennyi állami vállalattá vált és az állami bankokkal egyesültek. (7) A bankapparátus azonban nem volt hajlandó együttműködni a szovjethatalommal és ahol csak tudta szabotálta utasításainak a végrehajtását. Az államkölcsonök annullálása (1918. január 21.) (8), amellyel egy csapásra 16 milliárd rubel belső és 12 milliárd külső kölcsön visszafizetésétől szabadultak meg, még – s mindenekelőtt külfölddel szemben – további konfliktusokhoz vezetett. Az egyetlen gazdasági ágazat, amelyet a kormány a Breszti béke előtt teljes terjedelmében nacionalizált, a tengeri és a belkereskedelmi flotta volt (1918. január 25.). (9) Mivel ez az intézkedés szervezetenként alig volt előkészítve, a vízi szállítás terén megsokszorozódtak általa a nehézségek. A nacionalizálási ügyekben illetékes központi szerv, az 1917-ben alapított Legfelsőbb Népgazdasági Tanács, túlságosan is el volt foglalva a saját szervezetének a kiépítésével és az összállami gazdasági tanácsadó-rendszer megteremtésével ahhoz, hogy aktívan beavatkozhatott volna.

A Breszti béke következményeként az amúgy is erősen szétzilálódott gazdaság, amelyben az új szervezeti formák éppencsak elkezdtek kikristályosodni, teljesen elvesztette az egyensúlyát. (10) Ukrajnával és (valamivel később) a Donyec-medencével Oroszország a legfontosabb nyersanyagbázisait veszítette el, azaz a szén- és a vaskitermelés több mint kétharmadát. Mindez akkora veszteség, amelyet semmiképpen sem egyenlíthetett ki az üzemeknek az Urálba való nagyon gyors áttelepítése sem: Az ipari létesítmények csaknem ötven százaléka és ezzel a munkásság fele a megszálló csapatok kezére jutott. Oroszország magtárának és az egész cukoripar kilencven százalékának a kiesése aláásta a nagyvárosok élelmiszerellátását. A nyugati országoktól ekkorra teljesen elvágott szovjet államnak a szerződésnek megfelelően rendkívül súlyos terheket kellett vállalnia. Érthető, ha ilyen körülmények között a szocialista átmenet megvalósíthatóságával szemben egyre több elvi kétely merült föl.

A gazdaságnak a szovjethatalom irányítása alatt

maradt része is hamarosan megérezte a breszti szerződés következményeit. A nyers- és tüzelőanyaghiány ezeken a területeken az ipari üzemek tömeges bezárásához vezetett. V. M. Molotovnak, az I. Összoroszországi Kongresszuson (1918.május 2S - június 4.) (11) elhangzott beszámolója szerint például Petrográdon 1916. április 1-én a 799 regisztrált gyár közül már csak 534 üzemelt; az eredetileg ott dolgozó 206 ezres létszám 121 ezerre csökkent. A petrográdi faiparban a foglalkoztatottak száma 23 százalékra csökkent. Még ugyanennek az évnek az augusztusában egy az iparban országosan elvégzett felmérés hasonló eredményt hozott. (12) Az összes regisztrált vállalatnak – részlegesen vagy teljesen – alig kétharmada üzemelt. A termeléskorlátozások következtében a drágaság és a munkanélküliség egészen szokatlan méreteket öltött. A gazdasági válságot felerősítette a szállítási rendszer széthullása, – egyre inkább elterjedt a fűtőanyagok és a használható mozdonyok hiánya. Mivel a vasúti személyzet és a helyi szovjetek nagyon gyakran önhatalmúlag rendelkeztek a vonatok felett, a kormányzat kezéből kicsúszott a közlekedési hálózat periférikus részeinek az irányítása. –Az állam gyakorlatilag elvesztette a képességét a szállítások megszervezésére”, jellemzi a szituációt az illetékes népbiztos az egyik jelentésében. (13) A város és a falu közötti cserének ezzel vége szakadt. A gyorsan terjedő éhínségnek számtalan zavargás volt a következménye, amelyekben a munkások nagy része, elsősorban azonban a parasztság vett részt. Ebben a szituációban antibolsevista csoportok és szervezetek kezdtek el egyre erősödő aktivitást kifejteni. (14)

Az államkapitalista átmeneti gazdaság koncepciója

A párt gyorsan tudatára ébredt annak a veszélynek, amely a káoszt és a zavargásokat kiváltotta az országban. 1918 tavaszán – március elejétől – arról tárgyaltak, milyen eszközökkel és módszerekkel lehetne Oroszországot kivezetni a ziláltságból. Sok bolsevik vezető azt követelte, állítsák le a forradalmi folyamatot, mivel a – nyugat-európaival összehasonlítva – kvalifikálatlan orosz proletár ügysem képes a nacionalizált gazdaság irányítását rögtön átvenni. „Az orosz ember a fejlettebb nemzetek munkásaihoz képest rossz munkás” (15) – jelentette ki kerekén Lenin, fegyelem és termelési tapasztalatok nélkül ezért eleinte képtelen lesz saját igazgatási apparátusát kiépíteni. Trockij az orosz munkás minden technikai és kulturális képességét kétségbe vonta: „Azon igyekszik, hogy mindent, amit csak tud, megszerezzen magának, csak magára gondol és nem hajlandó számot vetni az általános osztályállásponttal.” (16) Innen a „bomlasztó és individuális, anarchista és rabló tendenciák özöne”,

amely abban az időben elárasztotta a forradalmi Oroszországot.

Az 1917 októbere és 1918 februárja között eltelt hónapok mérlegében a Központi Bizottság a Lenin és Trockij által képviselt felfogást tette magáévá, amely szerint a forradalom fordulóponthoz ért, amely egy „új szakaszt” vezet be. (17) A békeszerződés megkötésével, hangzott az érvelés, sikerült az országot kívülről közvetlenül fenyegető veszélyt elhárítani, így a szovjethatalom lélegzetvételnyi időhöz jutott. Úgy tűnt, az ország határain belül sikerült az uralkodó osztály fegyveres ellenállását leverni és ezzel a nyílt konfrontációt elkerülni. „Bátran mondhatjuk, hogy a polgárháború alapján véve befejeződött”, ez volt Lenin – a túlradó optimizmustól nem éppen mentes – véleménye. (18) A forradalom felszámolta a régi államapparátust és az egész országban megszerveződött a szovjetek hatalma. Március végén a Központi Bizottság megállapította, „hogya a hatalom meghódításának az időszaka befejeződött, folyik az alapvető építőmunka.” (19) A romboló szakaszt, amelyben a proletariátusnak a tőke ellen intézett „támadása” és a „vörösgárdista roham” kulminálódott, a „tényleges építőmunka” konstruktív szakaszának kellett felváltania. „A burzsoázia elleni harc a szervezett nyilvántartás és ellenőrzés szakaszába jutott.” (20) Lenin ezzel egyidejűleg elhatárolta magát a tulajdon elleni harctól: „A helyzet lényege tegnap az volt, hogy minél erélyesebben nacionalizáljunk, üssük és agyonüssük a burzsoáziát, letörjük a szabotázst. Ma a vak is látja, hogy többet nacionalizáltunk, többet koboztunk el, többet ütöttünk és törtünk le, mint amennyit össze tudunk számolni.” (21) Ilyen körülmények között a kisajátításnak az eddigi ütemben történő folytatása Lenin szerint a forradalom biztos bukását jelentette volna. A nacionalizálás helyett az üzemek irányításának az elsajátítására szólította fel az ipari munkásságot.

Mivel a szovjethatalom egyedül képtelen „alkotó szervezési feladatokkal megbirkózni”, a régi szakemberek szolgálatait kell igénybe venni és „a tegnapi szabotőröket szolgálókká, (...) adminisztrátorokká és műszaki vezetőkké (...) kell átváltoztatnia”, vélte Trockij. (22) Ahogy kiszolgálták a burzsoáziát, úgy fognak – remélték a bolsevikok – megfelelő fizetés mellett a szocializmus számára is dolgozni. Elsősorban a „művelt tőkésék (...)” közreműködését kell megszereznünk, „akik belemennek az 'államkapitalizmusba', akik képesek azt átültetni az életbe, akik az óriásüzemek okos és tapasztalt szervezőiként hasznára válnak a proletariátusnak.” (23) Lenin azt a nézetet képviselte, hogy „a szocializmust

lehetetlen felépíteni vagy bevezetni anélkül, hogy a trösztök szervezőitől ne tanulnánk” – „szocializmus á la Morgan Rockefeller”, így jellemezte egy bolsevik kritikus maró gúnnyal Lenin elképzeléseit. (24) Arról is szó volt, hogy az újjáépítésbe nemcsak az orosz vállalkozókat és szakembereket igyekeznek bevonni, hanem külföldi erőket is. „Kénytelenek vagyunk a fejlett országoktól a szocialista szervezetek segítségével és a munkások támogatása helyett az ottani burzsoázia és kapitalista értelmiség segítségét igénybe venni.” (25)

Ahhoz, hogy a gazdasági építés folyamatosságát fenntartsák, a bolsevikok a német hadigazdaságéhoz hasonló szigorú munkaalkotmány (Arbeitsverfassung) bevezetését követelték. Ahogyan eddig az egyéni kezdeményezésre és a spontaneitásra szólították fel a munkásokat, úgy most olyan fogalmak kerültek az agitáció középpontjába, mint fegyelem, rend, szervezés és hasonlók. 1918. március 27-én Trockij a moszkvai pártszervezet előtt tartott előadást Munka, fegyelem, rend címmel. Ebben óvott a „kollegialitás túlaradásától” és felszólította a dolgozókat, hogy a „kollegialitás elvének az érvényesülését önmaguk korlátozzák”. (26) Fontos „a munkakötelezettség és a munka iránti tisztelet új tudatának” a kialakítása és azoknak a munkásoknak, akik nem dolgozzák le a teljes munkaidejüket, bíróság elé állítása. Lenin ehhez hasonlóan követelt „vaskezet” a munkásságon belüli ingadozások megfékezésére. „...a mi proletárdiktatúránk a rend, a fegyelem, a munkatermelékenység, a nyilvántartás és az ellenőrzés, a proletár szovjethatalom biztosítása...” – így hangzott az új szakasz alapkövetelménye. (27) 1918 márciusa és májusa között, az új gazdaságpolitika alapelveivel kapcsolatos vita során, a Központi Bizottság elképzelései – mivel ezek az elképzelések szöges ellentétben álltak a forradalmi tradícióval – magán a párton belül is heves elutasításra találtak. A célul kitűzött politika a kapitalizmus restaurációjához vezet – támadták a Központi Bizottságot –, amely a végén magát a szovjethatalmat fogja megszüntetni; csak a gazdasági forradalom határozott továbbvitele garantálja ezzel szemben a szocialista társadalom megvalósítását. Lenin e viták során fejlesztette tovább az államkapitalizmusnak az átmeneti társadalom elméletéhez kapcsolódó megfontolásait és elképzeléseit. (28) Az „államkapitalizmus” fogalma ebben az összefüggésben a bolsevik párt ellenőrzése alatt álló kapitalizmust jelentette. Ennek az lett volna a feladata, hogy Szovjet-Oroszországban a lehető legrövidebb idő alatt bepótolják az ipari fejlettségben mutatkozó lemaradást és elérjék azoknak a technikai termelőerőknek a kifejlődését, amelyek – Marx szerint – a szocializmus előfeltételét alkotják. Lenin legfontosabb alaptételei a következők

voltak: a tőkés termelési és elosztási módszerek felhasználása, polgári szakemberek alkalmazása a vezető funkciókban, szigorú, fegyelmi bizottságok által ellenőrzött munkafegyelem bevezetése, a gazdasági élet erős centralizációja valamint az egyszemélyi vezetés bevezetése. Csak egy ilyen típusú – lényegében a német hadigazdaság mintájára szerveződő – rendszer létrehozása lehetett Lenin szerint az egyetlen gyakorlati lehetőség az elmaradott Oroszország viszonyai között, ott, ahol a kis- és törpetermelés uralkodott, ahol a vasúthálózat és a nagyipar romokban hevert. „Csak az államkapitalizmus fejlesztése, csak a nyilvántartás és ellenőrzés ügyének gondos megszervezése, csak a legszigorúbb szervezettség és munkafegyelem vezet el bennünket a szocializmushoz. Enélkül nincs szocializmus.” (29)

Lenin érvelésében már nem a háború és a forradalom előidézte káoszból indul ki, hanem az ország társadalmi-gazdasági alapstruktúrájából. Az orosz népgazdaság ellentmondásokkal terhelt rendszerét – magyarázta Lenin – öt különböző formáció egymás melletti létezése jellemzi (30): a patriarchális parasztgazdaság (naturális alapokon nyugvó, zárt háztartási gazdálkodás), a kisárutermelés (azok a parasztok, akik gabonát adnak el), a magánkapitalizmus (szabadpiac), az államkapitalizmus (az állami ellenőrzésű tőkés vállalatok) és a szocializmus (nacionalizált üzemek). Az első két – messze túlsúlyos – forma határozta meg az ország agrárjellegét. Minden átmenet nélkül álltak e két formával szemben az eleinte csak feltételezésként létező államkapitalista és szocialista elemek. A gazdaságnak az egységes struktúra hiánya okozta széthullása jelentette az ország iparosításával szemben a döntő akadályt. A kistulajdon által előidézett „kispolgári anarchia” Lenin véleménye szerint a középkorba veti vissza a gazdaságot és gátolja a szocialista fejlődést. A prekapitalista formák által meghatározott gazdasági alapokról – érvelt Lenin – nem lehet közvetlenül a szocializmusba átmenni. Ennek sokkal inkább egy teljesen iparosodott, racionalizált gazdaság vívmányai alkotják az előfeltételét. „A szocializmus elképzelhetetlen a modern tudomány legújabb vívmányai szerint felépített nagytőkés technika nélkül, olyan tervszerűállami szervezet nélkül, amely emberek tízmillióit kötelezi arra, hogy a legszigorúbban betartsanak egy egységes szabályt a termelés és a termékelosztás terén.” (31) Ezért olyan elmaradott országokban mint Oroszország mindenekelőtt a társadalmassult termelést kellett megteremtetni. Ez a társadalmassodás Lenin szerint a (szocialista vagy tőkés) termelés fölötti ellenőrzésben és nyilvántartásban ölt testet. Nagyipari termelésen nyugvó, centralizált és

átszervezett gazdálkodási típus – ez volt az a cél, amely felé a Breszti béke után Szovjet-Oroszország gazdaságpolitikájának orientálódnia kellett.

Ezzel a szemlélettel kapcsolatban felvetődik a kérdés, vajon a célul kitűzött gazdasági rendszer a háttérben milyen társadalmi szerkezetet alakít ki. Lenin nem tett különbséget a kapitalista és a szocialista üzem belső szervezettsége között. Elég gyakran hangsúlyozta, hogy nem a szocializmust és a kapitalizmust kell egymással szembeállítani – hiszen mindkettőben közös a centralizált, nagyméretű termelés –, hanem a szervezett gazdasági szférákat a szétszórt kistermeléssel. A „szervezettség kontra anarchia” formula kitűnően foglalja össze tömör formában Lenin gazdaságpolitikai elképzeléseit. Mivel Lenin szerint a kapitalizmus és a szocializmus közötti strukturális ellentmondást nem gazdasági, hanem politikai téren kell keresni, a szovjet hatalomnak a régi társadalom intézményeihez különféleképpen kell viszonyulnia. Miközben – a marxi tanoknak megfelelően – az államgépezetet szét kell zúzni, a gazdaság szervezettségét ezzel szemben meg kell őrizni. „Ezt az apparátust nem szabad és nem is kell összetörnünk.” (32) A szovjeteknek kell alárendelni és az egész népezsre kiterjedő nyilvántartással és ellenőrzéssel összekapcsolni. Így át tudná venni az új kormányzat az ipari monopóliumokat, kereskedelmi szindikátusokat, bankokat, szövetkezeteket, az alkalmazottak szövetségeit valamint az egész munkaszervezetet, és azokat a saját céljainak megvalósítására használhatná fel. „...ha egy tőkés óriásvállalat monopóliummá válik, ez azt jelenti, hogy az ilyen vállalat az egész népet kiszolgálja.” (33) – erre a velős megfogalmazásra redukálódtak le 1917 és 1918 folyamán a szocialista társadalom gazdasági alapjával kapcsolatos lenini elképzelések. A szocializmus ezek szerint nem más, mint szovjethatalom plusz államkapitalizmus.

Azokat az elképzeléseket, amelyek a lenini koncepcióhoz kapcsolódtak, közvetlenül a forradalom után főként a szakszervezetek képviselői fejlesztették tovább. Az átmeneti gazdaság problémájához kapcsolódó legfontosabb elméleti kiegészítések Ja. Bojarkovnak, a Fémmunkásszövetség elnökének és A. Lozovszkijnak, a Szakszervezetek Központi Tanácsa tagjának a nevéhez fűződnek. Bojarkov az új gazdasági szisztéma társadalmi jellegének a kérdését értelmetlennek tartotta. Érthetetlen volt számára, hogyan jelenthet ki olyat materialista felfogású ember, „hogy Oroszország a szocialista rendszert be fogja vezetni.” (34) A nacionalizálás Bojarkov szerint a jelenlegi feltételek mellett az orosz ipart csak

szétverte. De tiszta tőkés rendszer is lehetetlen. „Nekünk nem a szocialista és nem is a tőkés berendezkedést kell Oroszországban kialakítanunk. Az elmaradott orosz burzsoázia akarata ellenére virágzó, állami szabályozás alatt álló kapitalizmust kell bevezetnünk.” (35) Csak a „virágzó kapitalizmus” biztosíthatja Oroszországban az ipari haladást. Ezzel összefüggésben Bojarkov óvott az – általában a keleti, alulfejlett országokban uralkodó – szocialista illúzióktól. – Lozovszkij hasonlóan érvelt.(36) Tagadta az októberi forradalom szocialista jellegét és a szovjethatalom, „mint a forradalmi demokrácia legszélsőségesebb irányzata” feladatának csak a jobbágyság felszámolását és a paraszti demokrácia útjának az egyengetését tartotta. Szerinte a szocialista gazdálkodási forma Oroszországban tiszta utópia. „Ami biztos: olyan korszakot élünk, amely során a kapitalizmus szervezhető, szabályozható tőkés gazdasággá alakul át.” (37) E szerint az elképzelés szerint a „preszocialista korszakban” a gazdasági újjászervezés lényegét a munkásellenőrzés rendszerével kombinált állami irányító intézkedéseknek kell alkotniuk. Ez korlátozza a vállalkozók hatalmát így hathatós garanciák épülnének be a munkások védelmére a termelési és elosztási folyamatba. Bojarkovval és Leninnel Lozovszkij megegyezett tehát abban, hogy Szovjet-Oroszországban nem a termelési eszközök szocializálása van napirenden, hanem a tőkés gazdasági struktúra többé vagy kevésbé módosított formájának fenntartása. Az átmeneti gazdaság bolsevik elmélete minden korábbi variánsában ez volt az alapvetően közös gondolat.

A Baloldali Kommunisták átalakítási programja

A Központi Bizottság megpróbálta a pártot, a végrehajtó hatalmat és a munkásszervezeteket az új kurzus számára megnyerni és hozzákezdett az első államkapitalista kísérletek megvalósításához. Ezalatt a bolsevik vezetők egy másik csoportja, amely a párt csúcsvezetését „jobboldali evolúcióval” vádolta és ezért magát Baloldali Kommunistának nevezte, saját programmal állt elő az új politikával szemben. A Baloldali Kommunisták, akik között N. I. Buharin, G. J. Lomov, V. V. Oszinszkij, E. A. Preobrazsenszkij, G. U. Pjatakov, K. B. Radek és M. S. Urickij játszott a vezető szerepet, eredetileg mint a Központi Hatalmakkal kötendő békeszerződés ellenzői léptek fel, majd 1918 februárjában saját politikai elképzeléssel, önálló frakcióként szerveződtek meg. (38) A békekötés számukra döntő nemzetközi pozíciókról való lemondást jelentett, amely elkerülhetetlenül magának a forradalomnak a szocialista jellegét veszélyeztette. (39) Annak érdekében, hogy a veszély kialakulását megakadályozzák, a

Baloldali Kommunisták március elején minden a párt- és az államapparátusban betöltött felelős funkcióból visszaléptek. Úgy alakultak meg, mint „tényleges és felelős proletárellenzék”, amely az orosz proletariátus egyedüli élcsapatának tekintette magát. A Moszkvai Területi Iroda formájában olyan szervezési központtal rendelkeztek, amely együttműködött minden csoporttal, amely támogatta elképzeléseiket. A „Kommuniszt” című lap hasábjain fejtették ki saját politikai irányvonalukat. (40) Miután a Baloldali Kommunistáknak nem sikerült a Breszti szerződés aláírását és ratifikálását megakadályozniuk, annak a lehetőségét kezdték el keresni, hogy legalább Szovjet-Oroszországban tovább folytathassák a forradalmi offenzívát, és hogy az országot nehéz gazdasági és politikai helyzete ellenére a szocializmus felé vezessék. Teljesen más premisszákból indultak ki, mint Lenin, Trockij illetve ezek követői. Ahogy illúzióknak tartották a lélegzetvételenyi szünet elméletét – mivel félreismerték az imperializmus agresszív természetét –, ugyanúgy kétségbe vonták az orosz burzsoázia tényleges kapitulációját mindaddig, amíg az gazdasági hatalommal rendelkezik. Kijelentették, hogy „a burzsoázia felett aratott győzelem nem lehet rövid történelmi időszak eredménye, hogy addig amíg a legfontosabb termelési eszközök nem kerülnek a proletariátus kezébe és a szocialista termelés nem indul be, a burzsoázia (...) minden nehézségünket ki fogja használni annak érdekében, hogy megkísérelje a munkás- és parasztkormány szétkergetését, és megszerezze a politikai hatalmat”. (41) Ezzel egyidejűleg rámutattak, hogy „amíg az imperializmus uralkodik körülöttünk, az orosz burzsoázia segítséget kaphat a külföldi tőkétől és újult erővel fog majd szembeszállni a szovjethatalommal”.

Ezeket a téziseket felhasználva (amelyekből – követve a permanens forradalom elméletét – a polgárháború előrejelzését is kiolvashatjuk) a Baloldali Kommunisták élesen kritizálták azt a lenini koncepciót, mely szerint a nemzeti és nemzetközi burzsoáziával illőszakonként együtt lehet működni. Főként a Lenin által oly intenzíven propagált államkapitalizmust utasították el. Szerintük az államkapitalizmusnak már az elméleti magalapozása is a marxizmus karikírozása, mivel egy későkapitalista struktúrát szocialista államformával igyekszik összekapcsolni. Az államkapitalizmus Buharin szerint (42) a gazdasági folyamatok racionalizálása – a termelés szabályozása, a szabadpiac megszüntetése, az állami ellenőrzés stb. – ellenére is csak a kapitalizmus magasabban fejlett formáját jelenti, amely nem sérti a polgári tulajdon- és uralmi viszonyokat. Amíg az egyéni tulajdont fel nem váltja a kollektív tulajdon, az állam a maga részéről mint „kollektív ösztökés”, mint gazdálkodó

szubjektum működik. Az államapparátussal összeolvadt fináncsőke gyakorolja a központi politikai hatalmat. A Baloldali Kommunisták véleménye tehát az volt, hogy a kormány által végrehajtott gazdaságpolitika hosszabb távon valódi államkapitalista fejlődéshez fog vezetni Oroszországban. Ilyen veszélyt láttak mindenekelőtt az állami üzemek trösztökben való egyesítésében, a vállalkozóknak és a szakértelmiségnek a tröszti vezetésében való részvételében valamint a részvények és a kötvények kibocsátásában. Úgy vélekedtek, hogy ez a fejlődés a fináncsőke gazdasági, majd politikai hatalmát teremti meg és végül a polgári társadalom létrejöttéhez fog vezetni szovjetország földön.

Az államkapitalista gazdasági formával összekapcsolódó módszerek – Oszinszkij szerint – széttörik a munkásság osztályszolidaritását és a termelési folyamat passzív elemévé változtatják azt. Ennek a megvalósulásához mindenekelőtt a Rendkívüli és Teljhatalmú Komiszárok rendszere járul hozzá, mivel ez a rendszer a spontán kezdeményezéseket és az alulról jövő demokráciát az irányítás bürokratikus centralizációjával helyettesíti. Ugyanezzel az eredménnyel – a passzivitás kifejlesztésével – jár a felülről kikényszerített, a bürokratikus intézmények által ellenőrzött munkafegyelem bevezetése is. Ha a munkaintenzitás növeléséről van szó, „a munkásszervezeteknek maguknak kell bizonyos normákat megállapítaniuk és azokat ellenőrizniük. A munkaintenzitás növelésénél azonban sokkal fontosabb a munka termelékenységének az emelése, amely elsősorban a műszaki szakembergárdától és a munkások szakmai képzettségétől függ. Az új gazdaságpolitika keretei között alkalmazott bérezési rendszerek: az akkord- és darabbér, de különösen a Taylor-rendszer Oszinszkij szerint nemcsak a munkásszolidaritás ellen irányul, hanem elősegíti a kispolgári anarchia felszínre kerülését, amelyet pedig éppenhogy le kellene küzdeni. Már a nagyiparnak kiscgazdaságokra való széthullása és a munkások között a növekvő munkanélküliség miatt kialakuló konkurencia is a kispolgári tendenciákat erősíti. A darabbér-rendszer, amely a „kopejkára való vadászatra” nevel és a közvetítő kereskedelemnek kedvez, hasonló irányba mutat. Az olyan szubjektív módszerek, mint az agitáció, az ellenőrzés, a fegyelmi bíraskodás stb. aligha jelentenek kiutat. Ehelyett az objektív gazdasági tényezők újjászervezése a fontos. A szétzilálódott orosz gazdaság elemzése alapján Oszinszkij levonta a végkövetkeztetést, miszerint „korszakunk alapvető kérdése a termelés és a társadalmi csere megszervezése”. Másrészt ettől függ a munka alkotmányának (Arbeitsverfassung) kérdése és „kétharmad vagy háromnegyed részben a munka termelékenysége” is. (43)

A Baloldali Kommunisták – név szerint Oszinszkij – által 1918 tavaszán kidolgozott gazdasági program abból indul ki, hogy egyedül a munkásság érdekelt a szocializmus létrehozásában és egyedül ez az osztály képes létre is hozni azt. „Nem azért vagyunk, hogy a ‘szocializmust a tröszti igazgatók irányítása alatt építsük fel’. Azért vagyunk, hogy a proletárszocializmust a munkások osztályalkotó erejével és ne az ipar kapitányainak a parancsaira építsük fel. (...) A szocializmust és a munka szocialista szervezetét vagy a proletariátus maga hozza létre, vagy egyáltalán nem jön létre.” (44) Ezért a munkásságnak részben önállóan is kell gazdasági apparátus felett rendelkeznie. Emellett azonban igénybe kell vennie a polgári szakemberek szolgálatait, úgy, hogy közben meg kell őket fosztani korábbi szervezési és osztálykapcsolataiktól és képzettségüknek megfelelően kell őket megfizetni. „Magas jövedelmű társadalmi munkás” – így képzelte el Oszinszkij a szakértelmiséget a szocialista átmeneti gazdaságban. Legfőképpen a kommunális és állami üzemek személyi állományára kell támaszkodni, mivel ezek az emberek bizonyos indíttatást hoznak magukkal a közösségi-társadalmi munkára és inkább készek arra, hogy a szocializmus építésénél együttműködjenek.

A szocialista gazdaságpolitika középpontjában – vélte Oszinszkij – az ipar teljes nacionalizálásának kell állnia. A szocializmus nézete szerint csak az államhatalomként szerveződő, az egész termelési apparátus afelett korlátlanul rendelkező proletariátusra épülhet. Ahhoz, hogy a nacionalizálás ne pusztán formális legyen, két feltétel teljesülését tartotta elengedhetetlenül szükségesnek. Egyrészt a szocialista államhatalmat, másrészt a nacionalizált üzemek igazgatási struktúrájának a kiépítését, amely a termelés fölötti tényleges rendelkezést garantálja a munkásoknak. A proletariátusnak a burzsoázia fölötti, pusztán politikai hatalma anélkül, hogy az ne lenne összefüggésben a gazdasággal, azaz a termelési szervezettel, instabil. A szovjethatalom csak az üzemi alapokon megvalósuló radikális demokrácia bázisán létezhet.

Ezekből a premisszákból kiindulva javasolta Oszinszkij a népgazdaság szocialista irányítási rendszerének a kiépítését. E rendszer alapvető vonásait a következőképpen foglalhatjuk össze (45): minden nagyüzem irányítását demokratikusan választott szerv gyakorolja, amelyben az illető üzem valamint a szovjetek és a tömegszervezetek munkásai egyértelmű többséggel rendelkeznek. A technikai-adminisztratív üzemi, értelmiség az igazgatási szervekben egyharmados arányban vesz részt és a végrehajtott funkciók gyakorlásában teljes autonómiát

kap. Az üzemigazgatóság jelöli ki, a műszaki és a kereskedelmi igazgatót, akik személyét a legfelsőbb szerveknek jóvá kell hagyniuk. Az igazgatóság az adott terv keretein belül összességében önálló, a felsőbb szervek pusztán ellenőrzik a tevékenységét. – Az összgazdaság irányítása a már 1918 tavaszán kialakulóban levő gazdasági tanácsrendszer kezében van. A tanácsrendszer csúcán a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács ill. amelyet az ország gazdasági tanácsainak bizonyos időközönként összehívott összorosz kongresszusa választ mert. A Legfelsőbb Népgazdasági Tanács feladatainak végrehajtásában a területi népgazdasági tanácsok hálózatának a segítségére számíthat, e területi tanácsok egyben egy sor kisebb gazdasági szovjet központját alkotják. A gazdasági tanácsrendszer alapjául a „demokratikus centralizmus” szolgál, amellyel a bürokratikus centralizációt éppúgy ki lehet küszöbölni, mint a munkásellenőrzés centrifugális törekvéseit. Az ipar anyagi eszközeit a „központosított társadalmi könyvelőség” utalja ki, amely a régi bankapparátusra támaszkodik, de egységes, pénz nélküli elszámolási rendszerben dolgozna. Annak érdekében, hogy az orosz gazdaság újra mozgásba lendüljön, végső soron minden eszközt néhány kulcsterületre kell koncentrálni. Ilyenek a nagyipar, a vasúthálózat, a mezőgazdasági gépgyártás és hasonlók. Az összes gazdasági tevékenység kereteit munkaterv jelöli ki, amely adatokat tartalmaz többek között a rendelkezésre álló eszközökről, a szükséges beruházásokról, azok térbeli és időbeni megoszlásáról valamint az egyes gazdasági ágak közötti arányairól. – Ezeknek az – Oszinszkij által részletesen kifejtett és megalapozott – szervezeti elveknek a segítségével olyan „egységes, összefüggő, tudatosan és tervszerűen vezetett társadalmi szervezetté” kellene az orosz gazdaságnak válnia, „amely a társadalom pontosan számbavett szükségleteinek a kielégítésén dolgozik”. (46)

Oszinszkij érvelésében újra világossá válnak a lenini állásponttal szembeni különbségek. Mindketten a gazdaság szétzilálódásából indultak ki és mindketten a szervezőmunka szükségességét hangsúlyozták. Míg azonban Lenin a technikai-dologi oldalt úgy állította a középpontba, hogy a társadalmi dimenzió figyelmen kívül maradt, Oszinszkijnél ugyanez mint a szocialista forradalomnak alárendelt elem jelent meg. Miközben a lenini koncepció úgy számolt, hogy a gazdaságot először csak annak tőkés alapjain hozhatja mozgásba és a szocializmust majd csak valamikor a jövőben tudja bevezetni, Oszinszkij szerint már a gazdasági újjáépítésnek is a szocialista elveket alapul véve kell végbe mennie. Oszinszkij meg volt győződve arról, hogy összhangban van Marxszal, aki a forradalmat a gazdasági

válságból vezette le.

A szocialista gazdasági szervezet kezdeményei

A bolsevik gazdaságpolitika tartalma körüli viták kimenetelét elsősorban az ipar objektív helyzete határozta meg; amelyhez a vezető köröknek is alkalmazkodniuk kellett, ha nem akarták, hogy a dolgok irányítása teljesen kicsússzon a kezeik közül. Itt zajlottak le a döntő csaták a vállalkozók és a munkások között. Az államkapitalista próbálkozások rendszerint azoknak a munkásoknak az ellenállásán feneklettek meg, akik hatalmi helyzetüket arra használták fel, hogy a gyártulajdonosokat gazdasági pozícióikból kiszorítsák. Míg az utóbbiak az októberi forradalom előtt főként a kizárás és a termelés-visszafogás eszközével védekeztek, most gyakran egyszerűen sorsára hagyták üzemüket és úgy várták a forradalom összeomlását; vagy szabotálták a rendelkezéseit. A központi irányítás és a helyi szovjetek számára nem maradt más hátra, mint az, hogy az illető üzemet államosítsa és az irányítását átvegye. Így a szovjethatalom a gazdaságpolitikai eszközöket már nem választhatta meg szabadon. V. P. Miljutyin a párt vezető gazdasági szakembere megerősítette, „hogy a nacionalizálás alulról indult el és a szovjet felső vezetés túl későn kapott észbe ahhoz, hogy a folyamatot ellenőrizhesse, jöllehet jónéhány rendelkezés született, amely megtiltotta a helyi szervezeteknek, hogy önállóan hajtsák végre a nacionalizálást.” (47)

Ebben a helyzetben ült össze 1918. május 25-én a Népgazdasági Tanácsok I. Összoroszországi Kongresszusa, a szocialista építés irányadó grémiuma, azzal a céllal, hogy a nacionalizálás további formáiról, menetéről és tempójáról döntsön. Az alapvető kérdésben általános volt az egyetértés. Minden, a kongresszusi viták során kialakult frakció követelte, hogy az ipar nacionalizálását következetesen hajtsák végre; az egyes üzemek többé-kevésbé véletlenszerű államosításáról térjenek át teljes iparágak szisztematikus nacionalizálására. Kezdetben a fémfeldolgozó- és a gépiparra valamint a vegyiparra, a kőolaj- és textiliparra gondoltak. (48) Hosszadalmasabb vita a nacionalizált üzemek ipari irányítási rendszerének kérdése körül alakult ki. A Legfelsőbb Népgazdasági Tanács elnöksége egy Lenin által jóváhagyott tervezetet nyújtott be, amely értelmében az irányításnak kinevezett komiszárookra kell támaszkodnia, és szigorúan központosítottá kell válnia. (49) A tervezettel szemben felvetették, hogy visszaélésekhez, zavarokhoz vezethet; egyébként is képtelenség Oroszországban 3000-4000 rátermett komiszárt találni és végülis

ugyanazokhoz a munkásokhoz kellene fordulni, akik az adminisztratív funkciókat eddig is gyakorolták, de úgy, hogy közben megszabadulnának a dolgozók ellenőrzésétől. A kritikusok alapvető ellenvetést is tettek. Oszinszkij úgy vélte, hogy a „tervezet szerzői a proletárdiktatúrát gazdasági területen úgy értelmezik, mint egyes személyek diktatúráját. Ilyen rendszerben a tömegeket kizárnák a gazdasági építésben való közvetlen részvételből”. (50) Végülis a kollegialitási és választási elv képviselői –akikhez mindenekelőtt az uráli delegátus és a textilipar küldöttei tartoztak – kerekedtek felül a diktatúra szükségességének a képviselőivel szemben. Lenin még a kongresszus alatt is erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy az idevágó határozatot abban az értelemben befolyásolja, hogy a nagyüzemek feletti ellenőrzési hatalmat a központnak engedjék át és hogy az egyszemélyi vezetést részesítsék előnyben. A »Rendelet a nacionalizált üzemek irányításáról« végleges formája a központnak csupán azt a jogát hagyta meg, hogy a lenről felállított jelölteket jóváhagyja. (51)

A közvetlen munkádemokrácián alapuló szocialista gazdasági alkotmány képviselői minden más fontos kérdésben érvényesíteni tudták álláspontjukat. Így bár az I. Népgazdasági Kongresszus követelte az általános munkakötelezettség, a keményebb munkanormák és a szigorú munkafegyelem bevezetését, ellenőrzési jogosítvánnyal mégis az üzemi bizottságokat és a szakszervezeteket ruházta fel. (52) Az árucserre terén „az egy társadalmi ellátó-apparátus létrehozására irányuló energikus munka” folytatását jelölte meg feladatként, hogy ezen a módon lépésről-lépésre leépítse a magánkereskedelmet. A tömegfogyasztási cikkek monopolizálását a tartós árak és a természetes cseréhez való átmenet rendszerével kívánták támogatni. A pénzügyrendszert fokozatosan „társadalmi könyvvitel” váltotta volna fel. (53)

Miután az I. Népgazdasági Kongresszus proklamálta tervszerű nacionalizálást és az ipar munkásigazgatásának a kiépítését, gyors lépések következtek az újjászervezésben. Az új határozatok alapján már 1918. június közepén az OSZFSZK tulajdonává nyilvánították a kőolajipart, a kohó- és gépipart és a vegyipar nagyüzemeinek egy-egy csoportját. (54) Június 28-án a kormány elrendelte néhány iparág és az összes nagyüzem teljes nacionalizálását. A vállalatokat eleinte „az eddigi tulajdonosoknak díjmentes bérbeadás formájában” akarták „haszonélvezetre” átadni, aholis megmaradt a jövedelemre vonatkozó jogosultságuk; mivel a tulajdonosokat ezenkívül kötelezték arra, hogy üzemüket a korábbiakhoz hasonló módon vezessék tovább, tulajdonképpen csak formálisan fosztották meg őket

tulajdonosi jogcímüktől. A dekrétum ugyanakkor azonban felszámolta az ipar szocialista alapokon való újjászervezésének minden jogi akadályát. A Legfelsőbb Népgazdasági Tanács szeptember 14. és 23. között megrendezett plenáris ülésén közölték, hogy – előzetes számítások szerint – összesen kb. ezer vállalat ment át a szovjet hatalom tényleges rendelkezési jogába. (56) Rikov a II. Népgazdasági Kongresszuson (1918. december 19-27.) a nacionalizált üzemek számát 1125-ben jelölte meg. A kongresszus megállapítása, mely szerint az „ipar nacionalizálása lényegében befejeződött”, legalábbis a nagyiparra vonatkozóan igaz volt. (57)

A munkásadminisztráció kiépítése a fokozódó nacionalizálással párhuzamosan zajlott. Itt a döntő szerepet az üzemi bizottságok játszották. A területi népgazdasági tanács és az illető szakszervezet gyakran lemondott arról, hogy jelölteket állítson, így az üzemi kollektíva képviselői már csak ezért is többségbe maradtak. A választott üzemigazgatóság kijelölésének és összetételének a központtal való jóváhagyására eleinte csak a lehető legkevesebbszer került sor. Ennek ellenére sikerült az üzemek és teljes iparágak egyre nagyobb csoportját egységes vezetés alatt összefogni. Ezt azok a termelési osztályok fő- és központi bizottságok végezték, amelyekre a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács tagolódott. (58) Ezzel egyidejűleg arra vonatkozóan is történtek próbálkozások, hogy a regionális és a helyi népgazdasági tanácsok rendszerét kiépítsék.

Ameddig azt a politikai és katonai folyamatok engedték, a termelés technikai-szervezési feltételeit fokozatosan javítani lehetett. Miután a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács az összes statisztikát egy kézbe koncentrált, meg voltak a – Lenin által oly régóta követelt – számbavétel és ellenőrzés dologi feltételei. A vezető szervek hozzákezdtek az egyes iparágak finanszírozási terveinek és termelési programjainak a kidolgozásához. 1918 őszég például nyilvánosságra hozták a Petrográdi Kerület fémfeldolgozó iparának az első féléves tervét. Előkészületben volt egy az egész nagyiparra kiterjedő általános munkaterv is. A Legfelsőbb Népgazdasági Tanács a fennmaradó iparágakat, nevezetesen a kereskedelmi szervezeteket lépésről-lépésre próbálta meg bevonni a nacionalizálásba és a tervszerű irányításba. (59)

A polgárháború és a fegyveres intervenció azonban erőszakkal véget vetett azoknak az erőfeszítéseknek, amelyek az egész ipar és azután a gazdaság még fennmaradó részének a szocialista átalakítását célozták meg. Abban az időben, amikor az I. Népgazdasági Kongresszus a

szocializmus közvetlen megvalósításáról szóló határozatokat meghozta, Oroszország, mint egységes gazdasági organizmus nem létezett. Lengyelországon, Litvánián, Lettországon és mindenekelőtt Ukrajnán kívül – e területeket a szovjethatalom a Breszti békeszerződés értelmében elveszítette –, most olyan ipari és nyersanyagokban gazdag területek is antibolsevista uralom alá kerültek, mint az Ural, a Volgavidék, Szibéria, Turkesztán, a Kaukázus vagy a Donyec-medence. Ezeknek a területeknek a nyers- és tüzelőanyaga nélkül Észak- és Közép-Oroszországi, tehát azoknak a területeknek az ipara is termeléképtelen volt, amelyek az egész polgárháború folyamán szovjet igazgatás alatt maradtak. Szovjet-Oroszország teljes elszigeteltsége a gazdasági viszonyok bizonytalanságával párosult. A központi hatalom sohasem tudta pontosan, milyen területekkel fog a következő napon rendelkezni. Oroszország európai területének csak az egy kilencede, lakosságának pedig az egy hatoda állt megszakítás nélkül a bolsevikok ellenőrzése alatt. Ezenkívül a vasúthálózat legnagyobb része – eleinte 60, később 80 százaléka – állandóan az ellenség kezén volt. Amíg az orosz ipar a szovjethatalom fennhatósága alatt maradt, addig a hadviselés szükségszerűségéhez kellett alkalmazkodnia. Először a fegyvergyártás terén, rövidebb később az egész gazdaságban katonai rendszert vezettek be. A Vörös Hadsereg ellátásáért felelős Rendkívüli Bizottság és a Honvédelmi Tanács, amelynek minden egyéb igazgatási szervet alárendeltek, komiszárok segítségével vezette a gazdaságot. A komiszárok abszolút teljhatalommal rendelkeztek. Ilymódon a munkásszervezeteket gyakorlatilag végrehajtó szervekké degradálták. A II. Népgazdasági Kongresszus 1918. december végén úgy próbált meg számot vetni a megváltozott helyzettel, hogy legalizálta a diktatúra elvét az orosz iparban. (60) A tanácsok rendszerét a gazdaságban – éppúgy, mint a politika terén – az irányítási funkciók szélsőséges centralizációja révén bürokratikus igazgatási szervezet váltotta fel. A létért folyó küzdelem, amelyet a szovjethatalom 1918. nyarától folytatni volt kénytelen, az eredetileg konstruktív programot egyre inkább a hadsereg és a lakosság mind égetőbb szükségleteinek a kielégítését szolgáló szükségintézkedések halmazává tette. A termelés szocialista újjászervezésének a helyébe „a fogyasztás szabályozásának a rendszere lépett az ostromlott erőd viszonyai között” (61): az úgynevezett hadikommunizmus. (62)

JEGYZETEK

1 A tanulmány az 1967-ben a, **Jahrbücher für Geschichte Osteuropas** (15. kötet, 2. füzet 209-236) című folyóiratban **Wirtschaftspolitische Alternativen der Sowjetmacht im Frühjahr und Sommer 1918** címmel megjelent mű erősen lerövidített változata.

2 A bolsevik hatalomátvétel idején uralkodó oroszországi állapotok kitűnő leírását találhatjuk Ju. Larin és L. Kricman **Ocserk hozjajsztvennoj zsirnyi i organizacija narodnogo hozjajsztva Szovjetszkoi Ruszi 1917-1920**, (Moszkva 1920) című művében, 5-8. o.

3 I. I. Szkvorcov-Sztyepanov, **Ot rabocsego kontrolja k rabocsemu upravljenyiju**, Moszkva 1918, 5-6. o.

4 Vö. A. M. Pankratova, **Fabzavkomy Russzii v borbe za szocialiszticeszkujy fabriku**, Moszkva 1923

5 A dekrétum szövegét újból kiadták in: **Dekrety Szovjetszkoi Vlasztyi**; eddig három kötet jelent meg, Moszkva 1957-1964; ezt a részt lásd: 1. kötet 83-89. o.

6 **Sesztoj Szjezd RSZDRP(b). Avguszt 1917 goda. Protokoly**, Moszkva 1958. 257-260, Magyarul: **Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai**. I. rész 434-440. o.

7 **Dekrety...** I. kötet 230. o.

8 **Dekrety...** I. kötet 386-387. o.

9 **Dekrety...** I. kötet 396-397. o.

10 Vö. ezzel **Trudy I Vszerusszijszkogo Szjezda Szovetov Narodnogo Hozjajsztvo, Sztenograficeszkij otcot** (a következőkben: Trudy I.) Moszkva 1918, Mindenekelőtt Radek és Lomov referátumát a Breszti béke következményeiről. 14-27. o.

11 **Trudy I**, 235. o.

12 **Fabricsno-zavodszkaja promislennoszt' v priode 1913-18 gg.** Moszkva 1926, 23. o.

13 Idézet I. D. Mihajlov, **Evoljucija russzkogo transzporta 1913-25 gg.** című művéből. Moszkva 1925, 78. o.

14 A szovjethatalmat fenyegető gazdasági válság

veszélyéről kitűnő könyvet írt W. H. Chamberlin. (**Die russische Revolution 1917-21**, I-II, Frankfurt am Main, 1958, I. kötet, 383-395)

15 **Lenin Összes Művei** (a továbbiakban LÖM) 36, 175. o.

16 L. D. Trockij, **Szocsinyenyija**, (a továbbiakban Trockij...) Moszkva, Leningrád, 1-17, kötet, 1. kötet 165. O.

17 **LÖM** 36, 560, 62. jegyzet. Vö. „A szovjethatalom soronlevő feladatai” című cikk tervezetei, **LÖM** 36, 519-528. o.

18 **LÖM** 36, 219. o.

19 **LÖM** 36, 560, 62. jegyzet

20 **LÖM** 36, 526. o.

21 **LÖM** 36, 275. o.

22 **Trockij...**, 1. kötet 162. o.

23 **LÖM** 36, 286. o.

24 **Trudy I**, 62. o.

25 **LÖM** 36, 130. o.

26 **Trockij...**, 1. kötet 163. o.

27 **LÖM** 36, 245. o.

28 Itt utalhatunk Leninnek a forradalom előtt kidolgozott elképzeléseire is. Vö. **Elvi tételek a háború kérdéséről, A Nemzetközi Szocialista Bizottsághoz és a világ valamennyi szocialista pártjához intézett felhívás téziseinek fogalmazványa** című művekkel, in: **LÖM** 30, 205-214, és 263-274, valamint mindenekelőtt a három programadó művel, az **Állam és forradalommal, a Fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene** valamint a **Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat?** című műveivel, in: **LÖM** 33, 1-110 és **LÖM** 34, 125-201 és 289-338. o.

29 1918 tavaszán Leninnek az államkapitalizmus problémájához kapcsolódó legfontosabb hozzászólásait az Összoroszországi Végrehajtó Bizottság előtt mondott beszédeiben, valamint **A „baloldali” gyerekességről és a kispolgáriasságról** írt **Pravda**-cikkből találhatjuk, in: **LÖM** 36, 225-258 és 265-295. o.

30 LÖM 36, 277. o.

31 Uo. 281. o.

32 LÖM 34, 309. o. (**Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat?**)

33 LÖM 34, 193. o.

34 Ja. Bojarkov, **Indusztriya i proletariat**, in: **Vesztnyik metalliszta** (1918) 4-6. szám

35 Ja. Bojarkov, **Problemy demobilizacii**, in: **Vesztnyik metalliszta** (1918) 2. szám

36 A. Lozovszkij, **Rabocsij kontrol'**, Moszkva, 1918, 5. o.

37 **Trudy I**, 30. o.

38 Vö. **Teziszy o szovremennom momente, predlozsenyyje VII. partijnomu szjezdu gruppoj protyivnyikov zakljucsenyija mira**. A téziseket a Központi Bizottság tagjai írták alá: G. Oppokov (A. Lomov), N. Buharin, A. Bubnov valamint V. Szmirnov, a Moszkvai Területi Iroda tagja, és I. Stukov, M. Bronszkij, V. Jakovlev, A. Spunde, M. Pokrovskij, G. Pjatakov, M. Urickij. Nyomtatásban in: Lenin Összes Művei (orosz) 22. kötet, 559-561. o.

39 Hasonló álláspontot foglalt el a kérdéssel kapcsolatban Rosa Luxemburg is: „A Breszti béke a valóságban nem volt más, mint az orosz forradalmi proletariátus kapitulációja a német imperializmus előtt.” Luxemburg mindazonáltal a nemzetközi és főként a német proletariátust tette felelőssé a bolsevikok végzetes helyzetéért. Történelmi megoldásnak „a német imperializmus hátában kitörő felkelést, a német tömegek felkelését (tekintette), amely jeladás lett volna a népiértés forradalmi befejezésére”. Vö. mindenekelőtt **Die Russische Tragödie** in: **Spartacus**, 11. szám, 1918 szeptember; újabb kiadásban in **Spartakusbrieft** a NSZEP KB mellett működő Marxizmus-Leninizmus Intézet gondozásában. Berlin 1958, 453-460. o.

40 A Moszkvai Területi Iroda – MOB – irányította 1917-18-ban a Központi Moszkvai Ipari Terület összes pártszervezetének a munkáját és ezért nagy befolyást gyakorolt a párt egészére. Az irodához tartozott többek között G. I. Lomov (Oppokov), I. N. Sztukov, T. V. Szapronov és V. N. Jakovleva. Az MOB által kiadott elméleti hetilap, a **Kommuniszt** először 1918. április

20-án jelent meg, N. I. Buharin, V. V. Oszinszkij, K. Radek és V. M. Szmirnov szerkesztésében. Az 1918. júniusi szám (az utolsó) még mint a „**Baloldali Kommunisták csoportjának a lapja**” jelent meg.

41 I. T. S., **V bor’be s kontr-revoljuciej**, in: **Kommuniszt** (1918) 4. szám 1. o.

42 N. I. Buharin, **Nyekatoryje oszovnyyje ponjatyija szovremennoj ekonomiki**, in: **Kommuniszt** (1918) 3. szám, 8-11. o.

43 N. Oszinszkij, **O sztroityel’sztve szocializma**, 1. és 2. rész, in: **Kommuniszt** (1918) 1. szám 12-16, 2. szám 5-11. o., valamint **Prijamyje otvety**, in: **Kommuniszt** 2. szám, 16-18. o.

44 N. Oszinszkij, **O sztroityel’sztve szocializma**, in **Kommuniszt** 2, szám 5-6. o.

45 Uo. 711. o. .

46 N. Oszinszkij, **Sztroityel’sztvo szocializma**, Moszkva 1918, 39. o.

47 Miljutyin, **Isitorija ekonomicseszkiego razvityija**, Moszkva 1928, 110. o.

48 **Trudy I**, 473. o.

49 **Trudy I**, 339-363, és 256-257. o.

50 N. Oszinszkij, **Sztroityel’sztvo...**, 99. o.

51 **Trudy I**, 477-481. o.

52 Uo. 473-474 és 481-482. o.

53 Uo. 477 és 483-484. o.

54 **Szobranije uzakonenyij** (1918) 45. szám és 47. szám; **Dekrety...II**, 245-246. o.

55 **Dekrety...**, II. kötet 498-503. o.

56 **Sztenograficseszkiy otcot plenuma V.S.N.H.** 14-23. szentyabrja 1918 g., Moszkva 1919, 11. o. Pontosabb adatok találhatóak in: **Sztatyiszticseszkiy jezsegodnyik** 1918-1920 g, 2, kötet, Moszkva 1922, 352-353. Ezek után 1918 szeptember elsején már 3134 vállalat volt állami tulajdonban, ezek közül azonban csak 1852 üzemelt.

57 Trudy II **Vszerusszijszkovo Szjezda Szovetov. Narodnoje hozjajsztvo. Sztenograficeszkij otcsoť**, (a következőkbe Trudy II), Moszkva 1919, 45-46 és 392. o. Az 1125 nem az iparágak egészére vonatkozó adat.

58 Vö. Miljutyin, **Nacionalizacija promyslennosztyi**, in: **Oktyabrszkij perevorot i diktatura proletariata**, Moszkva 1919, 104-105. o.

59 N. Oszinszkij, **Obscsije zadacsie ekonomiceszkoj diktatury i oszovnyje etapu ekonomiceszkogo sztroityelsztva**, in: **Oktyabrszkij perevorot**, 90-91. o.

60 **Trudy II**, 207-211, 392 és 402-403. o.

61 L. Trotzki, **Verratene Revolution**, Zürich, 1957, 24-25. o.

62 A fogalmat Lenin – A. A. Bogdanov egy meghatározása nyomán – 1921-ben használta először. Vö. a **Voennyj kommunizm i gaszudarsztvennyj kapitalizm** című fejezetet Bogdanov **Vaproszy szocializma** c. (Moszkva 1918) könyvében. – Lenin azt írja: „A ‘hadikommunizmus’ nem volt és nem is lehetett a proletariátus gazdasági feladatainak megfelelő politika. Ideiglenes rendszabály volt.” LÖM 43, 202. o., Vö. „**Anyagok a OK(b)P X. Kongresszusához**”, „**A terményadóról**” című **brosúra tervezetei** és „**Anyagok a X. Összoroszországi Konferenciához**”, in: LÖM 43, 341-352, 357-366 és 383-387. o.